

ЕЗИЧЕСКИ ЧЕРТИ В ЧЕСТВАНЕТО НА ИЛИНДЕН В СТРЕЛЧА

Николета Петкова

Град Стрелча е разположен в котловина на Същинска Средна гора, през която текат Стрелчанска Луда Яна и река Калаващица. Добрите климатични условия, естествено укрепените места, плодородната почва, водата и не на последно място минералните извори са причината още от най-ранна древност земите да бъдат населени. Засвидетелствани са праисторически селища, тракийски гробници и светилища, римски пътища и терми, крепости и пр. Районът е богат на исторически и свети места – църквата „Архангел Михаил“, параклисите Света Петка и Свети Георги, оброците Свети Илия, Свети Тодор, Свети Костадин, Света Богородица, Света Неделя Огнена и пр. Интерес предизвиква честването на събора на града на Илинден на 2 август, което се извършва до известната Жаба могила.

Подготовката за курбана започва в късния следобед на предния ден от възрастни жени. Свещеника ги води на кладенчето, в местността Устойката до сами билото на местността Свети Илия. По камъните около изворчето ясно личат вкопавания в различна форма – кръгли, продълговати и една Маркова стъпка. Свещеникът „спява“ жертвата, палят свещи и хвърлят монети в бунарчето. После започва и приготвянето на курбана, като водата за него е взета от кладенчето. Животното е овен, като всяка година го дарява различен род. Варенето на курбана продължава цяла нощ, като жените не дават на никой да се приближи до тях⁴⁰. Информаторът Нягол Рогачев⁴¹ разказва, че като деца са водили стадата точно на местността Свети Илия, за да са близо до

⁴⁰ Инф. Янко Петров Гуджев, род. 1928 г. в гр. Стрелча, икономист; Стойко Ганчев Цветков, род. 1932 г. в Стрелча, учител

⁴¹ Инф. Нягол Георгиев Рогачев, род. 1935 г. в Стрелча, животновъд

курбана, но жените ги гонели с тояги, не допускали да стигнат до огъня. На сутринта, след като посрещнат изгрева на слънцето, жените свалят курбана от огъня и го раздават.

Домакините също започват подготовката от предния ден. Приготвя се обредният хляб – от най-хубавата пшеница, нарочно подбрана за него. Според Янко Гуджев⁴², след жътвата, която свършвала около 12 юли, започвала подготовката за събора. Отделя се най-хубавото жито за обредните хлябове – първото за Илинден, после за Богородица, Петковден и т. н. Водата за хляба се взима от кладенчето по сутрин рано. Когато слънцето изгрее момите трябва да са горе на бунара⁴³. Украсата е в два основни варианта – кръг или слънце, а в средата – кръст. Във всяка къща е приготвя „гивеч“ – традиционно ястие със зеленчуци, ориз и овче месо. Месото се купува, много малко къщи са могли да заколят цяла овца. Обикновено се колят „марии“ т. е. ялови овце. На един от заможните стрелчанин Георги Земболов всяка година му донасяли животното от неговите стада, за да се заколи в двора му⁴⁴.

Мъжете приготвят „кочията“. С лескови пръти оформят дъга, която закрепят върху талигата. Отгоре нареждат най-пъстрите и изкусно изтъкани „черги“. Децата украсяват отпред талигата с венци. Рано сутринта впръгат животните – предимно крави и тръгват към Свети Илия – поляна, намираща се на север до Жаба могила. Всеки род си има определено място, разстилат „чергите“, подреждат яденето и започват да приемат гости.

След като се нахранят, започват да играят хора, като в тях се включват всички. За момчетата се прави „кушия“ – надбягване с магарета, като по-малките не се допускат. След 9 септември, както сами определят времето информаторите, това прераства в надбягвания с коне. Тогава започват да се

⁴² Инф. Янко Петров Гуджев

⁴³ Инф. Янко Петров Гуджев; Мария Гавrilova Иванова, род. 1933 г. в Стрелча, килимарка; Мария Маринова Рогачева, род. 1940 г. в Стрелча, животновъдка

⁴⁴ Янко Петров Гуджев

организират женски надпявания, които се наричат „Офелии“. Започват да се организират и пехливански борби, като за първия наградата е теле, за втория – овца и за третия агне. През последните 15 години празника е профанизиран и се провежда на стадиона, на плажа или в боровата горичка на края на града⁴⁵.

Интересен факт от празничната обредност на Стрелча е, че монети се хвърляли и на празниците Свети Георги и Свети Тодор на съответните оброци, на които също е имало кладенчета. Само на Илинден монетите са хвърляни от възрастни жени и то предния ден. За курбаните са категорични, че задължително се приготвят предния ден, „не се види“ ако е на празника. На самия ден се прави дарение на църквата – животни, вино, кърпи, ръкави за ризи и пр⁴⁶.

Интересен е факта, че върху самата Жаба могила до разкопките на Георги Китов е имало оброчище на Свети Мина. Посещаван е само от жени, които са раждали вече и в присъствието на свещеник. Палили свещи, преливали с вино и вода, и са яли нарочно пригответни питки (колачета)⁴⁷.

За българите Илинден е един от най-големите и тържествени летни празници. Често се смята за „средата на лятото“, тъй като тогава светецът „си облича кожуха и отива при бога да го моли за зима“ (Попов 2008:247).

Според народните традиционни представи на българите Свети Илия е главният и най-важен управител на горната сфера от триделното космическо пространство – небето. Нему са подвластни облаците и мъглите, ветровете и дъждовете, гръмотевиците, светкавиците и градушката. Господар е на ветровете, които пази заключени в небесната си пещера. Християнизираният легенди за светецът го представят като неуморим преследвач на нечестивия. Със своето оръжие –

⁴⁵ Янко Петров Гуджев; Стойко Ганчев Цветков, род. 1932 г. в Стрелча, учител; Нягол Георгиев Рогачев

⁴⁶ Янко Петров Гуджев; Нягол Георгиев Рогачев

⁴⁷ Янко Петров Гуджев; Мария Гавrilova Иванова; Мария Маринова Рогачева,

мълнията той вечно преследва антагониста на Бога (Попов 2008:243-245). Това е добре познатата още от най-дълбока древност бинарна опозиция между добро и зло, светлина – тъмнина и т.н. Двете опозиции маркират горния и долния пояс от вертикалния строеж. Валентин Ангелов в книгата си „Възрожденска църковна дърворезба – Семантичен анализ“ определя четирите звена, които реконструират основната сюжетна схема на бога на гръмотевицата, а именно – Богът се намира на небето; Ламята/змеят е долу; Оръжието на бога на гръмотевицата е мълнията, удряща дървета и скали – там, където се укрива ламята; Победата на бога мълниеносец означава дъжд или пък засушаване, в зависимост от желанията на хората, т. е. донасящ благодат (Ангелов 1986:49). Култът към Свети Илия е наследил култа на езическия бог на бурята. Жертвеното животно за Илинден е овен – соларен символ, свързан с всички слънчеви и небесни божества, тъй като символизира обновяването на слънчевата енергия. Това е свещеното животно на Зевс/Сабазий, символизиращо неговата мъжественост, творческа енергия, възпроизвеждаща сила, както и на Дионис в ролята му на оплодител (Купър 1993:143).

В семантичен план изворът е първоизточник, водите на живота като извор на живота или извор на безсмъртието. Водата заема важно място в обредната система. Това се дължи на представата, че тя е преход към друг свят. Според древни и по-късни мирогледни системи преодоляване на водна преграда – например във вярванията, че мъртвият трябва да премине река. От представата, че водата преодолява различни пространствено-времеви произтича и магическата и сила. Много обичаи се извършват на река, извор и т. н., в които водата се явява като проводник на магическа сила. В традиционния мироглед водата показва известно отношение към представата за хаоса. В нея живеят различни сили с разрушителна сила. Дяволът като християнско олицетворение на хаоса живее във водата и причинява смърт чрез удавяне. Хвърлянето на монетите в извора би могло да се тълкува като дар на Дявола, за да не вземе някой

чрез вода (Георгиева 1993:69).

Показателен е факта, че приготвянето на курбана се извършва през ноцта, която подобно на мрака символизира тъмната, предхождаща сътворението на космоса, прераждането и просветлението, но тя също е и хаос, смърт, разпадане и връщане към зародишното състояние на света. Според Хезиод ноцта е „майката на боговете”, всеобхващащият майчински аспект на женската сила. Жената олицетворява Великата майка. Това е женското начало, чийто символи са луната, земята и водите, инстинктивните сили, които са противоположни на мъжкия рационален порядък. Символ на жената е всичко лунарно, лунният сърп и звездите са нейни атрибути. (Купър 1993:60-61). Мистериите се извършват през ноцта (Батаклиев 1989: 115). Вакханките разкъсват Орфей което е семантично тъждествено с разкъсането/разрязването на жертвено животно при приготвянето на курбана. Само жени се допускат и до двете групи. Вероятно в конкретния случай става въпрос за древен мистериален обред изпълняван от жени, подобно на вакханките. Информацията, с която разполагам е малко и не дава възможност за цялостно реконструиране на обредите.

Сънцето изобразено върху хляба в семантичен план е светлина, топлина, плодородие, а кръгът е символ на небето, от което идва дъжд, роса, сняг, фертилност. За земеделците и животновъдите, това са най-важните блага, гарантиращи поминъка им (Маринов 1994:372-378).

Леската, която се използва в направата на кочиите е натоварена с дълбоко символно значение. Тя според народните поверия има и магическа сила. Змия, ударена с лескова пръчка умира по-лесно, отколкото ако се удари с друго дърво. Народът вярва, че леската е „кум на змията”. Според народното поверье ако на Илинден гърми, орехите и лешниците ще са кухи. Показателен е факта, че хурките са изработвани от леска, чешшир или бук. Смята се, че жена с такава хурка е невредима. (Маринов 1914:136).

Усвояването на черти от езичеството в култовете на светците проличава в обичайно-обредната практика, засвидетелствана по нашите земи. Преплитането на различни богове от различни епохи е довело до наслоявания в образа на светците, в празничната обредност. Показателен пример за това е честването на Свети Илия в Стрелча. Жаба могила е важен култов център на траките, маркирана с гробница и храм (Китов 2003:12-21). Приемствеността на светите места поставя оброка на Свети Мина върху самата могила, както и събора, най-важния празник, почитан почти като Великден. Тази приемственост се наблюдава и при обредните практики, като престоят през ноцта на „Свети Илия” и приготвянето на курбана само от жени. Към древнотракийските култови практики възхождат също обичаят да се хвърлят монети в кладенец, което намира паралел в честването на Лясковски връх, тъй като пещерата и кладенеца са семантично съизмерими като врати към подземния свят (Марков 2007:21-22).

По мое мнение в Стрелча се е запазил древен култ, който трябва да се проучи в детайли.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1986: Ангелов, В. Възрожденска църковна дълворезба. Семантичен анализ. София: БАН
- Батаклиев 1989: Батаклиев, Г. Антична митология. София: Петър Берон
- Георгиева 1983: Георгиева, Ив. Българска народна митология. София: Наука и изкуство
- Купър 1993: Купър, Дж. Енциклопедия на традиционните символи. София: Петър Берон
- Китов 200: Китов, Г. Могили, храмове, гробници. Записки на един „могилар”. София: ТЕМП
- Маринов 1914: Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи, кн. VII от „Жива страна” СНУ, XXVIII
- Маринов 1994: Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София: БАН

Марков 2007: Марков, В. Културно наследство и приемственост. Благоевград: УИ Неофит Рилски
Попов 2008: Светци и демони на Балканите. София: Летера,

PAGAN FEATURES IN THE CELEBRATION OF ST. ELIJAH'S DAY IN STRELCHA

Nikoleta Petkova

Summary

The purpose of this report is to follow the festive celebration of St. Elijah's day in the town of Strelcha. The holiday is celebrated in the area called „St. Elijah” near the famous burial mount of Zhaba mogila. The preparations begin the day before the holiday when only elderly women make arrangements to cook the ceremonial meal – kurban – a pledge to the saint. The town Eastern Orthodox priest leads the women to The Well (Kladencheto), where they light candles, throw coins in the well and take water for the cooking of the kurban. The animal used for the ceremonial meal is a ram and it is provided by a different family each year. The meal stays on the fire the whole night. In the morning, after they greet the rising sun, the women take the meal off the fire and according to the ritual give a portion to each end everyone who is present.

The other women begin their preparation the day before the holiday, too. The ritual bread is made by the best wheat, especially selected for that purpose. The water for the bread is taken from The Well, too, but early in the morning. When the sun has risen the young unwedded women must be there near the well to collect the water. The ritual decoration uses two main motives – a circle or a sun and in the middle – a cross. In every house a traditional meal of vegetables, rice and mutton is cooked – „givech”.

The men get ready the „kochia”. With long sticks of hazelnut tree they make a bow and place it as a roof on the horse cart called „taliga”. On the top of the bow they put the most colorful and the most exquisitely done traditional floor rugs – „chergi”. Children adorn and embellish the front part of the cart with flowers. Early in the morning they harness the animals – mainly cows and make their way to the meadow of St. Elijah, situated to the north of the Thracian burial mount of Zhaba mogila. Every family has its own particular spot where it spreads its „chergi” and covers. They arrange the ritual meals and welcome guests.

ПРИЕМСТВЕНОСТ В САКРАЛНОТО ПРОСТРАНСТВО НА ТРАКИЙСКИ МЕГАЛИТИ И ХРИСТИЯНСКИ ЧЕРКОВИЩА ОТ ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ

Антон Генов

Интересът за настоящото изследване възникна в следствие на получените интересни резултати от експедиция „Западни Родопи” 2001 и 2002 г., проведена с участието на „Студентския научно изследователски клуб за древни култури” към катедра Културология на ЮЗУ „Н. Рилски”.

То има за цел да опише и разкрие преплитането между природа, мит и култура както в духовен така и в чисто материален аспект. Също така, да опише многообразието от култови обекти от проучените територии и свързаните с тях ритуали, както и съжителството на съвременност и древност. И обобщавайки всичко това да изгради цялостна представа за духът на планината като нещо непреходно и свещено в представите на родопчаница, където все още витаят духове от миналото и властват непокорените хтонични сили на природата.

Като уводни слова на тази тема, ще си позволя да цитирам думите на един от най-видните изследователи на родопският регион, етнографа С. Шишков. Едва ли някои би могъл по-добре да опише мястото и ролята на черковищата в живота на родопчаница. Ето какво казва той:

„И в родопските поселения е спазен обичай през известните празнични дни през годината, особено лете, да се колят курбани и се черкува под сенките на някои стари, вековни дървета, на някоя гиздава полянка или кичесто бърдо. Поради това в околността на всяко християнско село ще срещнете по няколко пръснати параклисчета, съградени от набожното население, грижливо пазени и още по-грижливо почитани. Ето защо по цялото си ширна Родопите изобилстват с толкова безбройни предания и названия на местности на християнски светии не само в землищата на християнските села, но и в помашките” (Шишков 1965:355).